

Recenzije i prikazi

Milan Polić

Život i djelo

Pavla Vuk-Pavlovića

Biblioteka *Sabrana djela Pavla Vuk-Pavlovića*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2013.

Knjiga je objavljena kao 8. svezak Biblioteke *Sabrana djela Pavla Vuk-Pavlovića*, kojoj je izdavač Hrvatsko filozofsko društvo. To je 2. prošireno izdanje knjige objavljene 2001. godine.

Autorove znanstvenostudije najkompetentniji je i najbolji poznavatelj opusa i života Pavla Vuk-Pavlovića, priređivač i glavni urednik njegovih sabranih djela te najzaslužniji za oživljavanje interesa za njegovu filozofiju, koja je u nas još uvijek nedovoljno poznata i uvažena.

Djelo je u skladu s naslovom komponirano u dva glavna dijela s dva predgovora. Prvi dio odnosi se na život Pavla Vuk-Pavlovića, a drugi na izvornost i suvremenost Vuk-Pavlovićeve filozofije.

U prvom dijelu autor veoma pregledno, dokumentirano i detaljno predstavlja životni put Pavla Vuk-Pavlovića, njegovo podrijetlo, školovanje, razdoblje života i djelovanja u Hrvatskoj, život i filozofski utjecaj u Makedoniji te konačni povratak u Zagreb. Na kraju donosi iscrpan pregled Vuk-Pavlovićeve znanstveno-nastavne djelatnosti, bibliografiju njegovih radova te bibliografiju radova o njemu.

Poučno je upoznati dramatični životni put velikog hrvatskog filozofa Pavla Vuk-Pavlovića (1894.–1976.): život pun obrata, intenzivnog nastavnčkog djelovanja, strastveno opredijeljenog filozofskog promišljanja i produkcije, društvenog angažmana i priznanja, dvaju prisilnih umirovljenja, prešućivanja te ponovne nastavnčke i znanstvene aktivnosti, afirmacije i uvažavanja.

Polić ponajprije detaljno istražuje Vuk-Pavlovićevo rodoslovlje: podrijetlo, djelovanje i stilove življenja ne samo njegovih roditelja nego i uglednih obitelji njegovih djedova i baka s očeve i s majčine strane. Sve to prati dokumentima i brojnim fotografijama. Isto tako detaljno prikazuje Pavlovo školovanje, njegove književne interese i prve literarne radove i prijevode, studije filozofije četiri semestra u Leipzigu, a zatim u Zagrebu, stjecanje doktorata znanosti (1921.), naknadna dva semestra studija u Berlinu, prve filozofske radove u kojima izlaže osnove svoje filozofije odgoja i estetike, koje će kasnije opsežno razviti, profesorsko djelovanje prvo u gimnaziji, a zatim na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1929.–1941.).

Pavao Vuk-Pavlović bio je dvadesetih i tridesetih godina prošloga stoljeća kao profesor u Zagrebu veoma aktivan ne samo u filozofskom nego i u kulturnom životu uopće u nas i uvažen kao izrazito originalan mislilac. Sudjeluje na međunarodnim filozofskim skupovima. Objavljuje brojne studije, članke i knjige, a posebnu pozornost i danas zaslužuju njegovi (i u svjetskim razmjerima vrijedni) prilozi filozofiji odgoja. Odgoj je, kaže Vuk-Pavlović, stvaralaštvo, djelo usmjereno budućnosti. Njegova knjiga *Ličnost i odgoj* objavljena je 1932. godine.

Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske 1941. godine Pavao Vuk-Pavlović prisilno je umirovljen. Nakon završetka Drugog svjetskog rata ponovno je 1945. godine aktiviran na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Uskoro je zbog svog vrijednosnog uvjerenja, oponiranja vladajućem ideološkom jednoumlju i svog građanskog držanja već krajem 1947. bio primoran napustiti nastavničku djelatnost. Radio je zatim kratko kao bibliotekar u Sveučilišnoj knjižnici, a 1951. otišao je u invalidsku mirovinu. U Hrvatskoj dugo je zatim bio prešućivan, a njegova filozofska misao relativno malo poznata.

Godine 1958. prihvatio je Vuk-Pavlović ponudeno mu mjesto profesora na Filozofskom fakultetu u Skopju, gdje je osnovao Estetički laboratorij i uspješno djelovao sve do zaslužene mirovine 1971. godine. Brojni njegovi zahvalni studenti i sljedbenici svjedoče o tome da je presudno utjecao na razvoj makedonske filozofske misli i zadužio makedonsku kulturu.

U Zagreb se vratio 1971. i objavio još nekoliko vrijednih filozofskih djela. Preminuo je 1976. godine.

Njegovo filozofsko djelo koje je u mnogo čemu bilo na svjetskopovijesnoj razini, zadugo je, gotovo pola stoljeća, bilo u nas zatajeno i nažalost ostalo nedovoljno poznato. Interes za Vuk-Pavlovićevu filozofiju poticali su od prilike do prilike Marija Brida (autorica prve monografije o Vuk-Pavloviću, 1974.) i Josip Marinković («Aktualnost filozofije odgoja Pavla Vuk-Pavlovića», 1993.), a u posljednja dva desetljeća upravo je Milan Polić, autor knjige o kojoj je ovdje riječ, najzaslužniji za sustavno i djelotvorno predstavljanje i vrednovanje cjelokupnog Vuk-Pavlovićeva opusa, za sve veći interes i presudnu promjenu odnosa prema njemu.

Na kraju prvog dijela knjige na čak tridesetak stranica slijedi detaljan »Pregled Vuk-Pavlovićeve znanstveno-nastavne djelatnosti, bibliografija njegovih radova, te bibliografija radova o njemu« (str. 69–104).

Drugi dio knjige ima naslov »O nekim momentima Vuk-Pavlovićeva djela«, s poglavljima: »Suvremenost Vuk-Pavlovićeva poimanja budućnosti« (str. 109–119), »Vuk-Pavlovićevo poimanje odgoja kao erotičkog događanja« (str. 121–131), »Rane raspre hrvatskih filozofa o mjestu i zadacima pedagogije« (str. 133–153), »Vjerom do spoznaje i ostvarenja vrednote« (str. 155–175), »Filozofije i svjetovi u procesu globalizacije« (str. 177–193), »Paradoks tolerancije – Vuk-Pavlović prije Poppera« (str. 195–205), »Estetički krug Vuk-Pavlovićeva djela« (str. 207–214), »Zašto Pavao Vuk-Pavlović nije napisao etiku« (str. 215–227).

U »Predgovoru drugom dijelu knjige« Polić izrijeком kaže da se opredijelio za naglašeno autorski pristup, tj. da ne teži dati objektivni sažetak Vuk-Pavlovićeve filozofije, nego da nastoji ukazati »na njegovu filozofsku veličinu kroz vlastito kritičko promišljanje i domišljanje tek pojedinih momenta njegove filozofije (...) ne treba, dakle, očekivati sustavan i iscrpan prikaz sadržaja Vuk-Pavlovićeva djela. Naprotiv. To što ću ponuditi bit će tek ulomci izabrani po mojem osobnom zanimanju i stručnom in-

teresu« (str. 107–108). Polić želi čitatelje pridobiti da posegnu za izvornikom.

U ovom našem predstavljanju Polićeve knjige bilo bi teško izvedivo primjereno prikazati sva originalna raščlanjena dobro obrazložena i dokumentirana autorova kritička promišljanja. Ograničit ćemo se zato na samo nekoliko momenata.

Raspravljajući o suvremenosti Vuk-Pavlovićeva poimanja budućnosti Polić ponajprije naglašava da je »krajnji čas da našu filozofsku prošlost prestanemo podcjenjivati, ideološki prebirati i osiromašivati« (str. 109).

U svojoj najpoznatijoj knjizi *Ličnost i odgoj* Pavao Vuk-Pavlović dokazuje da *svijet opstoji samo po ljudskoj djelatnosti, posebno odgajanju, koje je bremenito budućnošću*. Knjiga i počinje poglavljem »Budućnost«. Polić obrazlaže:

»Zapravo čudi koliko je, s jedne strane, svjetski poznatih i priznatih filozofa, Vuk-Pavlovićevih suvremenika, raspravljalo o budućnosnoj biti vremena i budućnosnosti stvaralaštva, a da su propustili ozbiljnije razmotriti *odgajanje kao onu ljudsku djelatnost koja je između svih ponajviše budućnosna i budućnosna* (jer je moguća samo nošena budućnošću i jer se potvrđuje smo koliko priziva budućnost), jednako kao što je čudno, s druge strane, da je prilično nezamijećeno prošao i zaboravu prepušten filozof koji je taj propust ispravio.« (str. 111–112)

Pavao Vuk-Pavlović jasno je shvatio budućnosnu bit vremena, a posebno upravo bitnu povijesnotvornost i budućnosnost odgoja. Polić poantira:

»U vremenu kada nam je odgojni sustav u općoj krizi, od obitelji do školstva, valja se prisjetiti da, ako bismo bez postolara hodali bosí, a bez krojača goli, onda nas kao ljudi bez učitelja ne bi ni bilo.« (str. 119)

Ozbiljno bavljenje filozofijom danas nije više moguće mimo promišljanja odgajanja i odgoja.

Vuk-Pavlović suprotstavlja se svakoj instrumentalizaciji odgoja, sprezi odgoja i politike, svakoj manipulaciji. On poima odgoj kao stvaralačku djelatnost nošenu ljubavlju (erosom) kojom se ozbiljuju vrijednosti u kojima nadolazi budućnost.

»Budućnost se (...) rađa samo ondje gdje postoji težnja za vrednotom; ona se ispunja smislom samo u nazočnosti vrednote.« (str. 114)

Posebnu pozornost čitatelja svakako će privući poglavlje »Paradoks tolerancije – Vuk-Pavlović prije Poppera« (str. 195–205). Tema tolerancije (snošljivosti) izrazito je aktualna u svijetu i kod nas, a u raspravama o toleranciji uvijek se gotovo neizostavno navodi i poznati Popperov *paradoks tolerancije*. Polić upozorava i obrazlaže da

je Popperov tekst objavljen 1945., a da je taj paradoks tolerancije Pavao Vuk-Pavlović »na skoro identičan način prikazao osam godina ranije u svom članku 'Vrednota i stvaralaštvo' (1937.)« (str. 197). K tome, anticipirao je i Hortonov prigovor paradoksu tolerancije.

Na kraju slijedi poglavlje »Zašto Vuk-Pavlović nije napisao etiku« (str. 215–227), koje je dodano ovom 2. proširenom izdanju Polićeve knjige (prvo izdanje bilo je 2001.).

Vuk-Pavlović nije napisao etiku, niti je imao namjeru da je napiše. Polić tvrdi da o takvoj namjeri »ne postoji ni najmanji trag« pa pobija bilo kakvu uvjerljivost onih Vuk-Pavlovićevih studenata i poštovatelja (Marije Bride i Kirila Temkova) koji su izražavali uvjerenje i pisali o tome da je Vuk-Pavlović htio napisati etiku. Polić argumentira: kada Vuk-Pavlović govori o vrijednostima, a one su središnja tema njegove filozofije, on ne pretpostavlja neku etiku ili teoriju kojom bi se te vrijednosti trebale znanstveno oblikovati ili potvrditi nekim etičkim načelima (str. 227). Vuk-Pavlović je uostalom uvijek odlučno zastupao pluralizam vrednota i vrijednosnih ljestvica. Da bi potkrijepio svoju tvrdnju da iz Vuk-Pavlovićeve ostavštine nije moguće rekonstruirati jednu uobičajenu etiku, Polić citira jednu Vuk-Pavlovićevu bilješku:

»Ne uzimaj si pravo zahtijevati od drugih, što imaju raditi. Time im daješ pravo da od tebe zahtijevaju da radiš ono što njima odgovara. Tako bi oni lako mogli tražiti od tebe ono što se protivi tvom pozivu, što više oni bi to mogli dotle dovesti da budeš nevjeran svom pozivu i odustaneš od njegova ispunjenja. Ali ti imaš pravo zaštititi se od drugih i od njih zahtijevati ono što su *propustili* da ti može ispuniti svoj poziv. I ti ćeš imati dosta borbe da ostaneš na miru. Ali se ne miješaj u poslove drugih ako oni ne diraju tvoje i prepusti *pozvanima* da nadziru i određuju socijalne dužnosti i obveze tvojih bližnjih.« (str. 221)

Polićeva knjiga *Život i djelo Pavla Vuk-Pavlovića* nesumnjivo je vrijedan znanstveni doprinos proučavanju i predstavljanju hrvatske filozofske baštine.

Boris Kalin

Mladen Labus

Kultura i društvo

Onto-antropološka i sociološka perspektiva

Institut za društvena istraživanja, Zagreb 2013.

Najnovija knjiga Mladena Labusa, znanstvenog savjetnika u zagrebačkom Institutu za društvena istraživanja i naslovnog redovitog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, obuhvaća 215 stranica i sastoji se od tri osnovna dijela (a svaki dio imade po tri poglavlja). Prvi dio obuhvaća članke: »Temeljni problemi i fenomeni kulture«, »Filozofske primjedbe multikulturalizma« i »Kulturni identitet i proces globalizacije«; drugi dio donosi poglavlja »Ontologija vrijednosti u filozofiji Romana Ingardena«, »Vrijednosni bitak i konstitutivni simbolizam kulture« i »Vrijednosne orijentacije i religioznost«; konačno, treći dio knjige obuhvaća poglavlja: »Teorijski prilozi kulturi u hrvatskoj filozofiji i sociologiji«, »Sociolog religije i humanist Esad Ćimić« te »Nikola Skledar kao filozof i antropolog kulture«. Četiri su poglavlja već objavljena u zbornicima i časopisima, dok se pet poglavlja objavljuje po prvi puta.

U središtu je knjige pitanje o kulturi. Labus kulturi pristupa ponajprije kao filozof (što on i po obrazovanju i vokaciji odista jest), ali svoj filozofski pristup on nadopunjuje i empirijskom sociologijom, eksplicitno u tekstu »Vrijednosne orijentacije i religioznost«, koji donosi rezultate jednoga egzaktnog i statističkim pokazateljima iscrpno opskrbljenoga istraživanja, a implicitno (premda jednoznačno vidljivo) i u nekim drugim tekstovima, primjerice u uvodnome poglavlju »Temeljni problemi i fenomeni kulture«. U tome smislu Labusova knjiga posebno je važna u metodološkom pogledu. Radi se o vrlo uspješnoj primjeni metodâ integrativnog mišljenja, i to upravo u smislu nove paradigme pluriperspektivizma, koju dogmatski pozitivisti označavaju kao neznanstvenu ili pseudoznanstvenu, ali koja se vidno afirmira u raznim područjima znanosti, naročito u interdisciplinarnoj filozofsko-znanstvenoj bioetici (ali i drugdje).

Što povezuje Labusove naizgled veoma raznolike tekstove? U prvom redu povezuje ih metoda integrativnog mišljenja. A u sadržajnom pogledu objedinjuje ih središnje pitanje koje se kroz cijelu knjigu – nekad izričito, nekad implicitno – provlači. To pitanje glasi: Što je čovjek? Pomoć u odgovoru na to fun-

damentalno pitanje daje iduće (možda podjednako fundamentalno) pitanje: Koja je uloga i kakvo je značenje kulture za smisleni ljudski život? Jer upravo bi kultura, uvjeren je autor, mogla odigrati presudnu ulogu u antropološkoj sudbini čovjeka. Ta je sudbina tegobna i neizvjesna, što zahtjeva najveći napor mišljenja, jer je ulog čovjekova opstanka danas veći nego ikada prije u povijesti. Nužno je, naglašava autor, da se čovjek vrati svojoj biti, a to su stvaralaštvo i cjelovit odnos prema prirodi i ljudskoj povijesnoj egzistenciji (dakle povijesti duha istovjetnoga s kulturom), kako bi se dospjelo do jednoga fundamentalnog pomirenja.

Holistički i filozofski pristupajući čovjeku i njegovoj kulturi kao totalnom i univerzalnom fenomenu, Labus uspostavlja teorijsku i reflektivnu suradnju filozofije sa sociologijom, antropologijom, religijologijom, teologijom i drugim humanističkim i društvenim znanostima, a takav pristup on označava kao interdisciplinarnan, multidisciplinarnan i transdisciplinarnan. Taj se pristup verificira u svakome tekstu, u svakome poglavlju ove knjige.

Tako poglavlje pod naslovom »Filozofske primjedbe multikulturalizmu« donosi kritičku refleksiju i analizu filozofskih osnova multikulturalizma, kao i njegova mjesta unutar sociološkog, povijesnog, pravnog i psihološkog teorijskog diskursa, posredstvom čega autor dopijeva do zaključka kako je tu riječ prije o političkoj negoli o kulturnoj paradigmi. No, nadmašivanjem samodostatnih kulturnih identiteta i njihovim otvaranjem prema dijalogu moguće je, uvjeren je autor, oblikovati jednu dinamičku i dijalektičku paradigmu kulture koja imade potrebu da sebe transcendirira i uđe u dijalog i stvaralački susret s drugim kulturama. A to implicira stvaranje nove globalne etike utemeljene na načelu odgovornosti za čitav svijet.

Na to se nadovezuje interdisciplinarno, multidisciplinarno i transdisciplinarno istraživanje koje stremi teorijskoj (a to znači onto-antropološkoj i sociološkoj) refleksiji fenomena kulturnog identiteta u epohi globalizacije zasnovane na logici kapitala. Autor naglašava potrebu teorijske redefinicije i rekonceptualizacije ključnog pojma *kulturni identitet*. Naime, taj je pojam u kontekstu kapitalističke globalizacije pretrpio radikalnu transformaciju koja je urodila gubitkom njegova tradicionalnog teorijsko-pojmovnog određenja. Ova transformacija upućuje i na promjenu antropološke biti kulture, a to znači i antropološke biti samog čovjeka. Kada kulturni identitet postaje interaktivnim dinamičkim poljem djelovanja duhovnih i socijalnih energija njegovih aktera, dolazi do ukidanja tradicionalnog određenja kulturnog identiteta zasnovanoga

na pasivnoj pripadnosti u prilog socijalne transmisije duhovnih vrijednosti identiteta. Time se izlazi iz esencijalizma i dopijeva do stvaranja vrijednosti kulture, što slijedi samu njenu bit: »duhovna vrijednost kulture jest njezin pomak (i odmak) od logike kapitala, njezin prostor slobode, ma kako taj pomak infinitezimalan bio: otklon je u načelu sloboda« (str. 77). Sve to utemeljuje zahtjev redefiniranja kognitivnog diskursa antropologije, kako bi se ona usredotočila na refleksiju kulturnog identiteta.

Antropologija se iskazuje kao filozofija koja propituje uvjete i mogućnosti čovjekove povijesne biti, što obuhvaća kako estetsku tako i etičku dimenziju. Središnje mjesto tu pripada kulturi, koju autor definira kao onu sferu duhovnog bitka što je stvaraju ljudi: čovjek bivstvuje na način samo njemu pripadnoga humanog stvaranja i samoostvarivanja kroz sve oblike svoja kulturnog postojanja, a to implicira stvaralačko oblikovanje trajnih duhovnih vrijednosti. Tek stvaranjem takvih vrijednosti čovjek stvara duhovnu tradiciju kao nasljedovani kontinuitet i kao antropološku povijest vlastitoga duhovnog bitka.

Religijsko oblikovanje vrijednosnih stavova rezultira strukturiranjem dominantne vrijednosne i kulturološke paradigme, koje po svojoj važnosti za socijalnu integraciju imadu značajke socioantropoloških i kulturnih kapaciteta prvog reda. Autor to dokazuje analizom empirijskog istraživanja (koje je provedeno pod njegovim vodstvom), a rezultate tog istraživanja on teorijski oblikuje posredstvom pojma *konstitutivnog simbolizma*, u čemu se utemeljuje identitet i solidarnost zajednice. Odgovarajuće vrijednosne orijentacije su oko kulturno-simboličnog sustava i izražavaju strukturalnu uopćenost vrijednosnog sadržaja te način vrijednosnog presijecanja drugih strukturalnih podsustava društva.

Spomenimo, naposljetku, dva rada koji tematski pripadaju povijesti hrvatske filozofije i sociologije. Labus prikazuje i vrednuje doprinose sociologa Esada Ćimića te filozofa i sociologa Nikole Skledara proučavanju i promišljanju kulture. Ćimić, utemeljitelj sociologije religije, postavio je nova mjerila u znanstvenom istraživanju religije te se svojim ontološko-epistemološkim zasnivanjem istraživanja afirmirao i kao filozofski relevantan autor. Skledarov pristup fenomenima kulture predstavlja obuhvatnu filozofsku, antropološku, metodološku i sociološku sintezu primjerenog puta prema razumijevanju biti ljudskoga bića, njegova povijesnoga smisla pojmljenoga u ključu duhovnog i kulturnog stvaralaštva.

Ako se Labusova knjiga promatra u cjelini, nameće se – i to u jednoznačnom smislu – za-

ključak da se ovdje radi o značajnom doprinosu filozofiji kulture i posebno filozofskoj antropologiji, te da je to djelo paradigmatičan obrazac multidisciplinarnom integrativnom mišljenju bitnih fenomena ljudskog opstanka u epohi u kojoj smo se zatekli.

Zvonko Šundov

Zoran Dimić

Radanje ideje univerziteta

Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 2013.

Knjiga *Radanje ideje univerziteta* Zorana Dimića opravdano počinje pitanjem ima li još uvijek smisla zanimati se za izvornu ideju univerziteta? Temelj ideje o (modernom) univerzitetu su tri principa Wilhelma von Humboldta iz teksta »O unutrašnjem i vanjskom ustrojstvu viših znanstvenih ustanova u Berlinu« (1809/1810.): jedinstvo znanosti; jedinstvo nastave i istraživanja; akademska sloboda nastavnika i studenata. Ali, kao što na prvim stranicama tvrdi autor, ovi principi emancipatorske uloge visokog obrazovanja danas su klinički mrtvi pa se stoga postavlja pitanje je li univerzitetu uopće potrebna ideja. Diskurs krize je nešto što periodično natkrljuje univerzitet, ali je važno napomenuti da je taj diskurs mnoštven i da uzroke i dimenzije krize akteri doživljavaju na različite, pa i suprotstavljene načine (na primjer, danas jedni zamjeraju univerzitetu što nije dovoljno orijentiran ka tržištu, dok drugi ukazuju na njegovo otuđenje od istinske ljudskosti). Činjenica je da već desetljećima vlada kriza vanjske legitimizacije, nesigurnost u pogledu uloge univerziteta i same prirode mjerila pomoću kojih ga treba procjenjivati.

Francuska revolucija i Napoleonova osvajanja su najvećma izmijenila sudbinu srednjovjekovnog modela univerziteta tako što su doveli do njegova nestanka širom Europe (godine 1789. bilo je 143, a 1815. samo osamdesetak univerziteta). U skladu s mentalitetom prosvjedenosti i s njegovom željom usmjeravanja visokog obrazovanja ka prenošenju praktičnih znanja, revolucija je u samoj Francuskoj zatvorila sva 22 univerziteta i zamijenila ih tehničkim koledžima, *grandes*

écoles i školama medicine i prava. Sredinom 19. stoljeća osnovano je 15 novih, tako da je Europa imala 98 univerziteta; godine 1939. na kontinentu je bilo oko dva puta više univerziteta nego 100 godina ranije. U razdoblju od 1945. do 1995. osnovano je više od 600 ustanova ove vrste. Nastupilo je doba masovnog univerziteta: godine 1990. u Španjolskoj je upisano petnaest puta više studenata nego 1960., u Finskoj i Nizozemskoj oko deset puta više, u Njemačkoj i Velikoj Britaniji devet puta više, u Francuskoj osam puta, Italiji i Austriji šest puta, Belgiji pet puta i u bivšoj Jugoslaviji oko četiri puta više. Statistička povijest pokazuje da je, usprkos krizama i reformama, univerzitet prilično žilava institucija. Pa ipak, javila se briga praćena uvidom da je enormno umnožavanje europskih univerziteta i broja studenata pratilo ne samo opadanje javnog utjecaja univerziteta nego i inflatorni pad u provincijalnost. Je li moguće, u jednoj bizarnoj interpretaciji, univerzitet promatrati kao žrtvu vlastitoga uspjeha?

Ali što nam omogućuje da tvrdimo tako nešto? Ako postavim ovakvu dijagnozu, znači li to da već u sebi posjedujemo ideju univerziteta? Zoran Dimić opravdano postavlja pitanje: ima li krize ideje univerziteta i krize univerziteta kao ustanove izvan filozofije? Riječ je, naravno, o vrijednostima slobode, odnosno o mogućnostima razlike unutar sfere političkog i državnog, kao i o specifičnom obliku zajedništva i suodnošenja. No to svakako nisu vrijednosti koje se specifično vezuju za visoko obrazovanje pa je, riječima Jacquesa Derridaea, potrebno odmah izreći jednu opomenu: »na univerzitetu ne može biti nikakvog čistog ili racionalnog pojma univerziteta. Događaj utemeljenja nikada ne može biti zahvaćen samo iz logike koja ga utemeljuje.« Implikacija Dimićeve glagolice imenice *radanje* (ideje univerziteta) nije trik, već način da se priopći da on nikada nije rođen iz čiste ideje. Ovo će nas odvesti do teme su-odnošenja koja u ovoj diskusiji igra najvažniju ulogu, a koja ostaje nedovoljno razrađena u raspravama potaknutim idealističkom (humboltovskom) matricom mišljenja, u koju na kraju, premda joj se opire, upada i autor *Radanja ideje univerziteta*.

Prije nego što se, nakon analize Dimićevih pogleda na povijesne ideje univerziteta, vratimo tome pitanju, navodim njegovu više nego prihvatljivu dijagnozu: današnji univerzitet gubi svoj identitet i izlazi u susret tehnokratskim zahtjevima koji mu nalažu usvajanje korporativnog identiteta i postajanje produktivnijim i efikasnijim. Karakteristika modernog univerziteta je da on ima ideju koja funkcionira kao njegov referent i kao cilj svih njegovih djelatnosti: priča o ideji počinje s Kantom koji je

zamislilo univerzitet rukovoden pojmom uma, potom je uslijedila Humboldtova ideja (nacionalne) kulture, da bismo danas bili svjedoci nastanka univerziteta izvrsnosti, odnosno kvalitete. Posljednja ideja razlikuje se od ranijih po tome što izvrsnost i kvaliteta nemaju referenta: univerzitet postaje simulakrum ideje univerziteta. Univerzitet se pretvara iz ideološke ruke države u birokratski organiziranu i relativno autonomnu korporaciju orijentiranu ka potrošačima. Gdje potražiti pomoć u mišljenju neugodnog stanja koje teži uniformizaciji, biopolitizaciji i komodifikaciji znanja, kao i posljedničnom slabljenju kritičkih potencijala populacije? Dimić ne želi reafirmirati mišljenje koje se oslanja na metafizički šarm ideje samosvrhovitog znanja niti visoke tonove ideje o autonomiji i bezuvjetnim akademskim slobodama, već pribjegava teškom zadatku – pokušava rehabilitirati ideju zajedništva nastavnika i studenata. On vjeruje da nam zalihe povijesnosti mogu pomoći u tome, ali utisak je da njegova povijesnost ne ostavlja dovoljno prostora za temeljnu analizu suvremene situacije.

Prikaz obrazovnih ustanova u antičkoj Grčkoj dan je s mjerom strasti nametnute znanju, što ga čini možda i najboljim dijelom ove studije. Autor opravdano osporava povijesnu istinu prema kojoj je univerzitet nastao u srednjovjekovnoj Europi. Od Heraklitova fragmenta »Logos je svima zajednički« i udruživanja građana u heteriji, preko pitagorejske zajednice i Sokratove potrage za znanjem, do pomne analize organizacije znanstveno-nastavnog rada u Akademiji i Likeju, Dimić pokazuje da istinski odgoj i obrazovanje nužno pretpostavljaju određeni način života. Shodno tome, možemo razmišljati o ideji univerziteta kao posebnog mjesta produkcije i reprodukcije znanja, koje se ne bi moglo svoditi na vanjske principe. Prva škola u antici javila se onda kada je trebalo pronaći *tópos* (mjesto) za *bios theoretikos*. Recimo, na Akademiji je *métodos* (istraživanje), kako ističe autor, jedna zajednička, opća stvar, preko koje članovi Akademije stječu svoj identitet. Iako odbacuje učinke idealizma, autor uistinu idealistički poseže za unutrašnjim principom izgradnje zajednice kada piše: »*bios theoretikos*, a ne nastavni planovi i programi, niti nastavno osoblje ili školske zgrade, čini samo središte najveće i najpoznatije škole u antičkome svijetu«. Osnovna vrijednost ovakvog pristupa je njegova neutilitarnost, odnosno ideja *tumarnja* koje je preduvjet nalaženja vrline. Takva škola je mjesto, ali i vrijeme uživanja – ona je nešto poput idiličnog obrazovnog kronotopa. Naravno, Dimić je svjestan da ovaj kronotop biva uvjetovan od strane *bios politikos* pa pokušava objasniti kako političko kod Grka

nije stvaralo otpore koji su nama svojstveni, premda se meni čini da je rehabilitacija političkog zadatak bez čijeg je prethodnog ostvarenja nezamisliva bilo kakva promjena sadašnjeg birokratsko-korporacijskog univerziteta. Granica unutrašnje-vanjsko, kada je riječ o suvremenom univerzitetu, ne može se lako izjednačavati s granicama koje su postojale u antici, i tu leži glavni problem ovakvog mišljenja. Sve u svemu, antičko obrazovanje iskazivalo je snažnu svijest o važnosti zajedništva među znanstvenicima i istraživačima – ta je ideja postala moderna jer su je preuzeli (ali ne i ostvarili) utemeljivači ideje univerziteta. Naravno, razdoblje koje je uslijedilo obilježeno je onime što zovemo srednjovjekovni univerzitet, a Dimić toj temi posvećuje najmanje pažnje, svega tridesetak stranica, dvostruko manje nego antičkim školama i gotovo pet puta manje nego modernoj ideji univerziteta.

Ono što je »skandalozno« kada je o srednjovjekovnom univerzitetu riječ, to je upravo činjenica da je on ovozemaljska zajednica koja snažno zastupa interese njenih pripadnika. Srednjovjekovna gilda bila je praktična zajednica među drugim zajednicama, a svrha univerziteta kao društva za izučavanje znanja bilo je upravo stvaranje korporativne zajednice. Dojam je da ovo ide na ruku Dimičevoj tezi o zajedništvu, ali se kosi s ranije utvrđenim značajem autonomije *bios theoretikosa*. Kao što autor ističe, srednjovjekovno univerzitetsko iskustvo poništilo je grčko visokoškolsko dostignuće prema kojemu je stjecanje *epistēmē* nužno značilo i dostizanje ovozemaljske sreće (u antičkom smislu načina života, a ne trenutnog postignuća). Ali zajednica je davala sasvim praktične rezultate, među kojima su i oni koje danas promatramo kao uvjete sreće (naravno, u modernom smislu trenutnog postignuća): gotovo sve akademske titule naslijedili smo od srednjovjekovlja, a često i danas čeznemo za stupnjem autonomije koju je ova ustanova imala na svojim formalnim počecima. Ovdje je opet riječ o vanjskom i unutrašnjem: dok je *bios theoretikos* postignuće do kojeg se dolazilo iznutra, u Srednjem vijeku se smatralo da je ono vanjsko, tj. da je crkva već u posjedu istine, te da je cilj znanstvenika prije svega demonstrirati konzistentnost kršćanske doktrine s ljudskim razumom. Postoji, dakle, vanjska cenzura, zid: tu nastupa moderni duh oličen u Kantovom mišljenju koje traži objedinjujući princip imanentan univerzitetu.

Shodno tome, može se tvrditi da je Kant odigrao najznačajniju ulogu u promjeni percepcije univerziteta. U njegovo vrijeme njemački univerziteti još su uvijek baštinili srednjovjekovnu strukturu s četiri fakulteta (filozofija,

pravo, medicina i teologija). Za razliku od posljednja tri, filozofski (*facultas artium*) je smatran nižim fakultetom te stoga nije pružao mogućnost stjecanja doktorskog zvanja (zahvaljujući tome sam Kant nikada nije dostigao titulu doktora, već je imao samo uobičajenu srednjovjekovnu licencu za rad u nastavi). Kantov spis *Spor među fakultetima* (1798.) pokreće većinu pitanja koja su i danas važna kada razmišljamo o krizi ideje univerziteta (autonomija, međusobni odnos fakulteta, borba protiv utjecaja vlasti, samoodređenje i sl.). Tri viša fakulteta su heteronomno autorizirana, jer autoritet izvode iz nesporne vanjske instance (Bog, zdravlje, dobitak na sudu). Niži filozofski fakultet (koji uključuje i društvene znanosti) nema sadržaj po sebi, izuzev slobodnog izražavanja razuma. Stoga, prema Kantu, njegovim istraživanjem rukovodi slobodno, racionalno proučavanje. Figurativno rečeno, manjak ovdje na maestralan način postaje višak, jer autoritet nižeg fakulteta potječe od toga što filozofija ne ovisi ni o čemu što je vanjsko u odnosu na nju. Ona sebe legitimizira isključivo pomoću razuma, to jest pomoću vlastite prakse. Sloboda ili autonomija filozofskog fakulteta, nasuprot doktrinarnim ograničenjima koji karakteriziraju »više« fakultete teologije, medicine i prava, jedan je od ključnih argumenata u *Sporu među fakultetima*:

»Moć da se sudi autonomno – to jest, slobodno (u skladu s načelima mišljenja uopće) – naziva se razum. Tako da filozofski fakultet, zato što mora odgovarati za istinu učenja koju treba usvojiti, mora biti shvaćen kao slobodan i podređen samo zakonima koje postavlja razum, a ne vlada.«

Univerzitet postaje *sapere aude* razuma, a život kantovskog univerziteta je stalni sukob utvrđene tradicije i racionalnog istraživanja. Problematika institucionalizacije zaobilazi se kroz figuru subjekta koji je racionalan u pitanjima znanja, a republikanac u stvarima moći (tu je očigledan utjecaj Francuske revolucije). Rousseauovu tezu o privatnom učitelju iz *Emila* Kant podiže na razinu državne politike, jer javno poučavanje tiče se države, a ipak nije objekt u području njene moći (to će preuzeti Wilhelm von Humboldt). Ukratko, univerzitet postaje moderan kada preuzme odgovornost za izgradnju odnosa između subjekta i države, kada se ponudi biti inkarnacija koja će istovremeno biti teorija i stvaranje (uspostavljanje) tog odnosa.

Shodno ovom impulsu, Fichte čovjeka konkretnije smješta u političku zajednicu, u kojoj ovaj mora razrješavati aktualne probleme i izbjegavati stranputice zajedničkoga života. U tome kontekstu potrebno je promatrati i obrazovanje, odnosno njegovu svrhu. Pojam *Kultur* tu igra važnu ulogu, jer je to djelatnost

kojom se čovjek oslobađa, pomoću koje čovjek postaje čovjekom. Osnovni argument je da kultura unosi razumnost u naše živote kroz očuvanje tradicije i izbjegavanje krvavog, destruktivnog primjera Francuske revolucije. Široki opseg modernoga polja pozitivnoga znanja čini totalitet znanja nemjerljivim s individualnim razumijevanjem. Usprkos tome, idealisti, na čelu s Fichteom, smatraju da individua može uz pomoć adekvatnog *Bildunga* razumjeti suštinsko jedinstvo cjelokupnoga znanja. Obrazovanje i odgoj shvaćaju se kao kompletna transformacija čovjeka na putu ostvarivanja slobode i samostalnosti. Znanstvenik i znanost stoga trebaju biti podređeni interesu zajednice, a obrazovanje postaje vlasništvom svih ljudi. Ali, kao što potvrđuje Dimić, kod Fichtea društvo i zajednica ostaju suviše slabo opisani da bi se preciznije odredila veza čovjekovog oslobađanja i zajednice u kojoj on živi.

U spisu »Ideje za unutrašnju organizaciju univerziteta u Erlangenu« (1805/1806.), kao i u »Deduciranome planu za jednu višu školsku ustanovu u Berlinu« (1807.; ovaj plan je izgubio od Humboldtovog, ali je autor postao prvi slobodno izabrani rektor), Fichte u središte razmatranja ideje univerziteta stavlja odnos između profesora i studenta, odnosno sam profesorski poziv. Zanimljivo je spomenuti da u potonjemu radu Fichte, svjestan da je riječ *univerzitet* odavno postala katahreza, želi je izbjeći i na taj način raskinuti s dotadašnjom tradicijom. Filozofa prije svega zanima

»... zajednička duhovna egzistencija (...) u kojoj učitelj i učenik rano uče poznavati jedni druge u dubinama i poštovati jedni druge, gdje sve njihove refleksije potječu od osnove koja je svima poznata i koja ne predstavlja smetnju za njihove rasprave.«

Za ovog filozofa, samootkrivanje i dijalog dovode studente i profesore do jednog tijela. Dakle, ovdje se javlja, kao i kod grčkih prethodnika, ideja zajednice kao univerzitet-ske zajednice, univerzitetskog Mi. O tome kasnije govore i Humboldt i Schleiermacher – o zajednici u kojoj ne vlada služenje raznoraznim sebičnim interesima, nema raskola, nema radikalnih i nemjerljivih razlika, vladaju samo argumenti, s obzirom da postoji nešto egzaktno oko čega se njeni pripadnici slažu. Univerzitet je mjesto rađanja emancipiranog društva budućnosti, jer on nije tu za poučavanje informacijama, već za usađivanje kritičkoga mišljenja. Odmah treba reći da je to mjesto problematično, s obzirom da ustoličuje nešto tipično za 19. stoljeće – nacional-humanizam: s jedne strane su kosmopolitski principi, s druge strane su nalozi odgoja i obrazovanja nacije. Univerzitet je trebao biti na pola puta, kao korektiv stvarnosti, ali kao što znamo njegovo klatno nije ostajalo na sredini, nego

se tijekom povijesti uglavnom ljuljalo u ritmu pounutrašnjene vanjske moći.

Prvo desetljeće 19. stoljeća svjedoči o živom zanimanju njemačkih filozofa za probleme visokog obrazovanja. Schelling je 1802. održao »Predavanje o metodi akademskog studija«, također se zalažući za razumijevanje znanosti kao nositelja duha zajedništva. Univerzitet mora sadržavati višak u odnosu na znanje iz knjiga – cilj učenja je da čovjek stvara sebe (odnosno, kako se to još uvijek može čuti, na univerzitetu učimo kako samostalno učiti). Schleiermacher je svoje stavove o univerzitetu sažeo u spisu »Prigodne misli o univerzitetima u njemačkome smislu« (1808.). *Wissenschaft* je, prema njegovu razumijevanju, ime za spekulativnu znanost kulturnih ljudi, obilježena jedinstvom koje se nalazi u osnovi svih specifičnih znanja. To jedinstvo integriranoga znanja bilo je, kao što je poznato, vlasništvo Grka i sada je izgubljeno. (Razumijevanje Grka kao čistog porijekla izgubljene kulture je zajednički narativ njemačke spekulativne filozofije, a najčistiji izraz su Schillerova »Pisma o estetskom odgoju čovjeka«.) Kao što tvrdi Schleiermacher, vrijeme univerziteta je zapravo tek jedan trenutak, trenutak buđenja – Dimić bi možda rekao rađanja – ideje znanja, moment u kojemu je subjekt istovremeno svjestan razuma i svjestan sebe kao racionalnog. Pored ideje kulture i *Bildunga*, konstrukt Francuske revolucije sve vrijeme je važan za njemačke filozofe – oni uvijek na umu imaju državu, tako da i Schleiermacher podrazumijeva da univerzitet postoji kako bi proizveo razum bez revolucije, bez destrukcije. Konačno, u duhu prethodnika, funkcija univerziteta nije prenošenje uporabljivoga znanja kao što to čini škola, nego pokazivanje kako se to znanje otkriva – poticanje ideje znanosti u umovima studenata, ohrabivanje da uzmu u obzir temeljne zakone znanosti u svojim razmišljanjima. Schleiermacher čak smatra da je *ex cathedra* predavanje forma dijaloga, svetište koje utemeljuje zajednicu univerziteta, jer izlaže aktere duhu dijaloga.

Wilhelm Humboldt bio je četrnaest mjeseci zadužen za pruski obrazovni sustav, a imao je, radeći na temelju prijedloga Friedricha Schleiermachera, ideju odbacivanja francuskoga modela. Bitka u Jeni bila je izgubljena, s njom i tamošnji univerzitet, pa se javila potreba za osnivanjem nove visokoškolske ustanove u Berlinu, čiji bi cilj bio obnova nacionalnog ponosa nakon teškog poraza od Napoleona. Osnivanje berlinskog univerziteta vrhunac je više desetljeća razvoja ideje *Bildunga* u Njemačkoj – od Kantove autonomije došlo se tako do trijumfa države i nacionalne politike. Osnovno pitanje je bilo: kako znanost, oslobođena tutorstva religije i crkve,

može biti institucionalizirana? U idealnome smislu, univerzitet je zasnovan na pravilima spekulativne filozofije koja istovremeno reflektira o pozitivnim znanjima kako bi pronašla njihovo porijeklo i svrhu i nastoji omogućiti metadiskurs koji legitimira i ustrojava cjelokupno znanje. Vanjsko-unutrašnje utkano je u naslov Humboldtove rasprave, a njegova verzija univerziteta razlikuje se od Fichteove jer predviđa slabiju razinu državne kontrole nad sredstvima pomoću kojih se fuzija subjektivnog i objektivnog ostvaruje (Humboldt se za ograničenu ulogu države zalagao još u spisu »Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen«, 1791/1792.). Kada je riječ o vanjskim odnosima univerziteta i države, država mora zaštititi duhovne resurse univerziteta (njegovu moć i raznolikost), kao i njegovu slobodu djelovanja, i to kroz individue koje postavlja (imenuje, bira). Za Humboldta, univerzitet je jedan od primarnih dispozitiva pomoću kojih se proizvode nacionalni subjekti u modernosti, ali ne tako što tu proizvodnju kanalizira država, već kroz kulturu koja pripada sferi slobode. U idealnom smislu, pedagogija *Bildunga* ne proizvodi bolje službenike države, već su koristi za državu posredne: univerzitet ne proizvodi službenike, nego subjekte (to je njeno pravo bogatstvo!). Univerzitet kulture, koji je ustoličio Humboldt, izvodi svoj legitimitet iz kulture, koja je ime za sintezu nastave i istraživanja, procesa i proizvoda, povijesti i razuma, filologije i kritike, povijesne učestalosti i estetskog iskustva, institucionalnog i individualnog. Ako je obrazovan na odgovarajući način, subjekt uči pravila mišljenja, a ne sadržaj pozitivnoga znanja, tako da misao i stjecanje znanja postanu slobodne, autonomne djelatnosti.

Ali tu, kao što su događaji koji su uslijedili pokazali (ubrzo je uvedena cenzura), počinje niz problema: Kako objediniti razum i državu? Znanje i moć? Kako razriješiti aporiju unutar ovoga konteksta? Odgovor idealistu glasi: autonomni razum slama utvrđeni autoritet heteronomnog praznovjerja. Ali kako institucionalizirati autonomiju? Uzrokuje li nužno institucionalizacija autonomije razuma na univerzitetu njegovo postajanje heteronomnim u odnosu na samoga sebe? Kako da tako ustoličen razum ne postane predmet praznovjerja? Ideološka funkcija univerziteta kulture u modernosti je da se pretvara da je institucija koja nije institucija, već jednostavno jedna struktura koju dobivamo onda kada bi bila moguća transparentna komunikacija. Shodno tome, univerzitet treba institucionalizirati sam princip koji omogućava funkcioniranje institucija kao nositelja društvene sprege. Otuda potječu i primjedbe koje na-

vodi Dimić: jedinstvo znanosti i istraživanja postojalo je samo na papiru, ideja vlastitog *methodosa* kao puta u znanost i filozofiju »prodana« je državi u ime realizacije velikih nacionalnih planova i ideja. Ukratko, sve ono što je bilo uzvišeno i napredno u ideji univerziteta ubrzo je iznevjereno. Idealisti će reći: kroz *Bildung* nacionalna država na znanstveni način može dostići kulturno jedinstvo koje su Grci prvobitno posjedovali. Ali čemu to jedinstvo služi? Uništenju unutrašnjih i vanjskih drugih? Samouništenju?

Ideja univerziteta se, kako kaže Dimić u zaključku knjige (inače doktorata koji je na sreću još uvijek moguće obraniti na fakultetu, u ovom slučaju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu), pretvorila u ideologiju univerziteta kojom se opravdavala nedijaloška moć mandarina i/ili državnih politika. Dimić ostaje idealist, i to plemenite sorte, jer mašta o tome da se studiranje i istraživanje na univerzitetu poveže s uživanjem i ljudskom srećom. Tu, naravno, postoji kratak spoj, jer neuspjeh idealiste već je bio utemeljen na nemogućnosti da budemo stari Grci (kako je to opjevao Hölderlin), premda nema potvrde ni da su stari Grci bili stari u smislu koji im potonja pokoljenja pripisuju. Autor pri kraju knjige ispisuje opomenu-rečenicu:

»Bez obnavljanja svijesti o tome da znanje treba odgajati i obrazovati, svi članovi univerziteta završit će kao robovi sveopćeg tržišnog funkcionalizma.«

Potom se, na samom kraju, poziva na grčki zavjet: spoznaj samoga sebe.

Ovo su, naravno, normativni stavovi, a ne učinci filozofske analize. Pa ipak, Dimiću to ne možemo zamjeriti sve dok ne budemo u stanju ponuditi nešto bolje. Uostalom, činjenica je da se ideja univerziteta danas univerzitetu nameće izvana. Stoga se ovaj tekst koji je počeo pitanjima, pitanjima i okončava. Iz kojeg je ugla moguća kritika trenutne krize univerziteta? Što je polazište kritike njegova tekućeg razvoja, a što horizont jednog budućeg univerziteta? Na koji način je danas moguće razmišljati o budućnosti univerziteta? Kako da iznova osmislimo univerzitet, nakon što je nestala njegova ideja-vodilja koja je imala suštinsku ulogu? S jedne strane, danas je nemoguće zamisliti da netko piše na način autora kojima se bavi Dimić (uključujući tu i kardinala Newmana i Jaspersa), jer nedostaje ideološki projekt koji bi podupirao takvo pisanje. S druge strane, »prirodno« i transparentno se uvodi u diskusiju na sirov način: neoliberalna tehnobirokratska ideja kvalitete/izvrsnosti nametnuta univerzitetima, uz nezadovoljstvo dobrog dijela profesora i studenata, logička je zabluda, jer se metafizika prisustva i reprezentacije nalaze u pozadini ovakvog mišljenja i jasno nagovještava njegov neuspjeh.

Potrebno je da do kraja prihvatimo okolnost da je univerzitet institucija, a potom i činjenicu koju je podvukao Bill Readings, da je on *urušena* institucija. Ambivalentna gesta isključivanja/uključivanja ponavlja se u nekom obliku kada je riječ o institucionalizaciji univerziteta. Konstrukcije univerzitetskih zidova ovise o okolnostima, bez obzira podiže li se zid iz perspektive Lockeova utilitarnog, antispekulativnog obrazovanja ili iz perspektive spekulativnog, antiempirijskog *Bildung*. Kako nas podsjeća Peggy Kamuf, uvijek treba imati na umu »da obrazovne institucije nisu utemeljene na homogenoj odnosno jedinstvenoj osnovi nego na osnovi koja je uvijek ispresijecana i isfragmentirana različitim silama odnosno moćima«.

Dakle, moramo, obrane univerziteta radi, razmišljati o njegovim analogijama u odnosu na druge institucije. Poslije smrti utopije, činjenica je da univerzitetska ustanova participira u kapitalističko-birokratskom sustavu. Ne možemo se pretvarati da to nije tako, pa postaje važno da odlučnije razmišljamo u kojemu opsegu i u kojim aspektima on sudjeluje u takvom sustavu, odnosno gdje je potrebno povući granicu (zajedničkost zajednice tako biva uokvirena strahom, zakonom, histerijom...). Univerzitet nije nešto što se odvija bez odnosa (s Idejom, Državom, Kulturom, Znanošću, Umjetnošću i sl.), ali danas sve zamjenjuje jedna apstrakcija: Tržište. Pored dokazivanja da neoliberalno tržište nije prirodno stanje, u očekivanju rehabilitacije političkog i utopijskog glavna meta filozofskog fakulteta u europskome kontekstu mora biti razobličavanje fiktivne topologije u kojoj je stvar nazvana *obrazovanje* shvaćena kao objekt ili »objektivnost« unutar državno-birokratskog djelokruga.

Vladimir Gvozden

Noam Chomsky

Sustavi moći

Razgovori o globalnim demokratskim pobunama i novim izazovima pred američkim imperijem

Preveo Damir Biličić,
Ljevak, Zagreb 2013.

Knjiga *Sustavi moći* nastala je kao rezultat razgovora vođenih u razdoblju od 2010. do 2012. godine između novinara Davida Barsamiana i lingvista i filozofa Noama Chomskog. Teme koje Chomsky obuhvaća kreću se od kritike američkog imperijalizma, razmatranja pokreta Occupy i Arapskog proljeća, financijske krize u Europi, preko objašnjavanja koncepta univerzalne gramatike, pa do kritike školstva i medija. Radi se, dakle, o suvremenim temama koje su relevantne za današnje stanje u svijetu; s obzirom na to ova knjiga nezaobilazna je literatura ne samo za filozofe i političke mislioce nego i za svakog »običnog« građanina koji pokušava shvatiti koncept funkcioniranja današnjega svijeta. Knjiga je koncipirana u osam poglavlja u kojima Chomsky na vrlo jasan i pristupačan način, najčešće potkrijepljeno brojnim primjerima, razmatra i pojašnjava određene probleme.

Knjiga započinje poglavljem naslovljenim »Novi američki imperijalizam«. Chomsky kritizira svaki oblik imperijalizma, no poseban naglasak stavlja na doseljenički imperijalizam naglašavajući da je to najgori oblik imperijalizma jer njime doseljenici eliminiraju autohtono stanovništvo. Danas je na snazi nova vrsta imperijalizma, koja se od starog ne razlikuje u mnogočemu. Naime, Sjedinjene Države danas su najveća ekonomska sila, a dio njihovog doktrinarnog sustava jest predodžba da smo svi dio jedne velike sretno obitelji, da klasne podjele ne postoje te da svi skladno surađujemo. No jasno je da je takva doktrina pogrešna, lako je uvidjeti da se događaju globalni pomaci sjedišta moći, oni se kreću od globalne radne snage do vlasnika svijeta – radi se o transnacionalnom kapitalu, globalnim financijskim institucijama i multinacionalnim kompanijama. Težište kritika sustava moći potrebno je prebaciti na kapital i njegovu instrumentalizaciju cjelokupnog polja politike, tvrdi Chomsky. Nadalje govori o ratu u Afganistanu. Postoji nekoliko strateških interesa Sjedinjenih Država, radi se o tomu da žele otvoriti Transafganistanski cjevovod (TAPI) koji ima velike zalihe zemnog plina te

na taj način onemogućiti Rusiju da ima nadzor nad zemnim plinom. No na prvome mjestu je ipak domaća politika, a glavni interes jest samoočuvanje. Što se tiče 11. rujna, Chomsky naglašava da američka vlada nema dokaze o tomu tko je počinio teroristički čin, iako postoje razne sumnje. Talibane je bilo moguće »srušiti« iznutra s obzirom na to da su antitalibanske snage u Afganistanu bile poprilično moćne, ali SAD-u to nije bilo u interesu jer su htjeli nametnuti svoju vlast, nakon što ih napadnu i osvoje. Bush je naredio bombardiranje dok se ne izruči Osama Bin Laden, što ne samo da je terorizam nego je čista agresija, kaže Chomsky. Ističe još i slučaj Indije, čiji su dijelovi trenutačno u ratu, jer Indija pruža otpor neoliberalizmu koji joj se nameće, a čiji se predstavnici pokušavaju domoći prirodnih izvora kako bi ostvarili gospodarski rast.

Na kraju poglavlja riječ je o komunističkoj partiji. Chomsky naglašava njenu važnost, ona je bila stalan i organiziran element, prisutna i spremna na dugoročno djelovanje – nit vodilja bila je: *možda nešto ostvariš, a možda i ne, ali tako postavljaš temelje nečeg drugog pa ideš dalje, na sljedeću stvar*. Takvo nešto danas više ne postoji, nema prave ljevice – ljudi su raspršeni, atomizirani i posvećenim raznim zasebnim interesima, naša kultura iziskuje što brže ispunjenje i osiguravanje zadovoljstava, a na takav način ne uspostavlja se pokret koji može istinski dovesti do promjena. Potrebna je dubinska analiza samoga temelja sustava moći kao i uspostavljanje konkretnih prijedloga za rješenja određenih problema.

Naslov sljedećeg poglavlja glasi »Okovi podložnosti i pokornosti«. Radi se o oblicima mentalnoga ropstva te kako ih se osloboditi – riječ je o doktrinarnim karakteristikama sustava moći i propagande kojima je cilj izazvati pasivnost i poslušnost ljudi, nastoji se uspostaviti nadzor nad čovjekom, njegovim idejama i stavovima, a tehnike koje se koriste su proizvodnja potrošača i koncentriranje čovjekove pozornosti na površne stvari. Na djelu je veliki pokušaj potkopavanja javnoga školstva jer ono ugrožava sustave vjerovanja poslovnih pravila, gradi i jača osjećaj zajedništva, solidarnosti i međusobnog pomaganja, što rezultira time da je ljudima teže upravljati i podrediti ih sustavima privatne moći. Dok god ljudi pasivno čekaju i dopuštaju da im se događaju određene stvari, dinamika tjera sustav u samo jednom smjeru, a to je samouništenje. Danas je na snazi stav da ne možemo ništa poduzeti, što je pogrešan i izrazito loš stav, jer ako se postigne to da se ljudi osjećaju nemoćnima i izoliranima, sustav odnosi pobjedu, a u tom slučaju slijedi uništenje kompletne ljudske vrste, kaže Chomsky.

U trećem poglavlju, »Pobune«, Chomsky razmatra razne slučajeve pobuna protiv namećanja vlasti u određenim dijelovima svijeta. Počinje s primjerom demonstracija u Egiptu, gdje je radnički pokret pokušao organizirati štrajkove u proizvodnim središtima, ali su bili ugušeni. U slučaju Tunisa, navodi primjer Mohameda Bouazizija, mladog uličnog prodavača koji se u očaju spalio i umro, nakon čega je uslijedio spontani ustanak. Tim činom pokrenuti su stari prosvjedni pokreti u Tunisu. Prelazi na pobune nazvane Arapskim proljećem – pojašnjava da se radi o trostrukoj pobuni: pobuna protiv diktatora sa zapadnjačkom, američkom potporom u cijeloj regiji, zatim je riječ o ekonomskoj pobuni protiv učinaka neoliberalne politike tijekom posljednjih nekoliko desetljeća, te o pobuni protiv vojne okupacije. Chomsky ističe ulogu radništva u Arapskom proljeću, prosvjedi su ojačali i dobili na važnosti kada su im se pridružili sindikati – stari režim još nije izgubio pozicije, ali je vidljiv značajan napredak, upravo zahvaljujući uspjesima radničkog pokreta. Prelazi na temu o američkoj invaziji na Irak, kaže kako je svima jasno da je Irak napadnut jer je drugi ili treći po veličini izvor nafte na svijetu i nalazi se usred vodeće regije po proizvodnji energije. Irak je bio pokušaj nasilne ponovne uspostave starog sustava nadzora, no on je onemogućen. Svijet svakim danom postaje raznolikijim i postoji više različitih centara moći, čiji je glavni cilj zajednički – *moramo održati nadzor nad svijetom!* Chomsky smatra da je tzv. »vlasništvo nad svijetom« duboko ukorijenjen vjerski stav kojega će se biti teško osloboditi.

Sljedeće poglavlje, naslovljeno »Nemiri na domaćem planu«, objašnjava pokret Occupy u Americi. Trenutno je u nastanku pokret Occupy The Dream: radi se o snu kojemu je cilj okončanje rata i siromaštva te otklanjanje stvarnih patnja ljudi, a ne samo ostvarenje građanskih prava. Chomsky navodi da je pokret Occupy Wall Street, nastao u rujnu 2011. godine, ukazao na mnoga presudna pitanja te je stvorio i određene zajednice, što je u našem atomiziranome društvu izrazito bitno. Atomizacija je tehnika nadzora i propagandnih napora raspršivanja i marginalizacije društva, no pokret Occupy uspio je spojiti ljude u zajednice koje pružaju međusobnu potporu, koje su slobodne i demokratske. Opstanu li i nastave li se širiti, mogle bi donijeti velike promjene, kaže Chomsky i ističe revitalizaciju radničkih pokreta, koji bi, prema njegovom mišljenju, trebali postati jezgrom pokreta. No, da bi se pokrenuo otpor i suprotstavilo vlasti potrebno je prevladati prepreku straha, iako je razumljivo da je strah prisutan s obzirom na to da je na djelu sustav nadzora i represije.

U poglavlju »Nekonvencionalni stavovi« riječ je o ekonomskoj i financijskoj krizi u Europi. Kao najgore moguće rješenje u razdobljima recesije Chomsky navodi mjere štednje, smatra da je u recesiji bitno poticati razvoj gospodarstva, a ne njegovo slabljenje. Europska središnja banka ima samo jedan cilj – nadzirati inflaciju, čime zapravo postaje banka za bankare koja nema veze s narodom. Za komparaciju, Chomsky navodi Američku središnju banku (The Federal Reserve) koja ima dvojni mandat – nadzor nad inflacijom, ali i održanje razine zaposlenosti. Europi ne prijeti inflacija, usprkos tome i dalje se ne daju nikakvi poticaji kvantitativnim olakšicama ili drugim mjerama koje bi mogle povećati rast. Upravo zbog takvih uvjeta i ako se oni ne promijene, slabije zemlje Europe neće se uspjati izvući iz duga, jer ako se smanji rast smanjuje se i mogućnost otplate duga. Chomsky tvrdi kako za to ne postoji drugi razlog osim klanog rata. Takva politika oslabljuje mjere socijalne države i umanjuje snagu radništva, prihvatljiva je bankama i ostalim financijskim institucijama, ali je užasna za narod.

»Mentalno ropstvo« naslov je šestog poglavlja knjige. Chomsky kaže da su se

»... prirodno razvili novi oblici nadzora kojima se pokušalo nametnuti oblike mentalnog ropstva, kako bi ljudi prihvatili oblik indoktrinacije i kako ne bi ništa pitali. Uхватite li ljude u zamku neprimjećivanja, a osobito nepropitivanja presudnih doktrina, bit će robovi. U biti će slušati naredbe kao da ih drže na nišanu.« (str. 90)

U nastavku slijedi kritika medija. Chomsky ukazuje na činjenicu da propagandni sustavi ne objavljuju u medijima vlastita načela i namjere, već je cilj ljudima u glavu usaditi fiksirane misaone granice te im na taj način »zamazati oči i isprati mozak«. S obzirom na to da živimo u kulturi kojom dominiraju slike, Chomsky izražava zabrinutost po pitanju nestajanja knjiga što će zasigurno narušiti intelektualnu kulturu. Isto vrijedi i po pitanju interneta – istina je da su nam na raspolaganju velike količine informacija, ali ako među njih ne uvedemo red i smisao, onda su one samo prolazne, a kao rezultat dobivamo narušavanje i/ili gubitak sposobnosti razmišljanja i propitivanja. Glavni cilj institucija danas je povećati kratkoročnu zaradu i moć do maksimuma na području gospodarstva, društva i političkog sistema, što nužno implicira uništenje okoliša. Chomsky navodi da je Međunarodna agencija za energiju (International Energy Association, IEA) objavila da njihovi glavni ekonomisti čovječanstvu daju još možda pet godina do trenutka kada ćemo prijeći točku nakon koje neće biti povratka niti će biti moguće sanirati učinjenu štetu.

Sedmo poglavlje nosi naslov »Kako otkrivati« i započinje definiranjem pojma univerzalne gramatike. Chomsky, kao poznati lingvist, već više od pedeset godina piše o prirodnoj sposobnosti mozga svakog čovjeka koja mu omogućuje da uči jezik. Radi se, dakle, o genetskom temelju jezika, koji sigurno postoji, jedino je pitanje što to točno jest. Zatim prelazi na atomizaciju društva koja se, prema njegovom mišljenju, već dugo svjesno i namjerno ostvaruje. Povezano s time, navodi primjer tzv. »novih medija«, kao što su Facebook i Twitter, koji izazivaju još veću atomiziranost i izolaciju u društvu. Za komparaciju opet uzima primjer Occupy pokreta, čiji je možda i najvažniji aspekt, prema njegovom mišljenju, upravo stvaranje pravih zajednica ljudi koji ostvaruju interakcije, povezuju se, slobodno razgovaraju i stvaraju osjećaj solidarnosti, što neopisivo nedostaje u društvu. Nadalje Chomsky razmatra problem školstva. Ukazuje na činjenicu da sustav školstva podrazumijeva poslušnost, pokornost, prihvaćanje autoriteta i prihvaćanje doktrine, u suprotnom bi bilo puno teže upravljati ljudima. Poziva se na Wilhelma von Humboldta i njegovu strukturu školstva unutar koje bi učenici sami otkrivali svijet na kreativan, individualan i neovisan način – time ne bismo imali samo stjecanje znanja nego i razvoj. Bitno je naučiti kako otkrivati. Također ističe kako nema ekonomske osnove za povećanje troškova školarina, nego je opet riječ o sustavu nadzora i indoktrinacije.

U posljednjem poglavlju knjige, »Aristokrati i demokrati«, Chomsky govori o integriranosti kanadske i američke prijestolnice. Kanada je sve više ovisna o sustavu koji vode Sjedinjene Države, kao klijentelistička država, a riječ je o energetsom sustavu. Obama je 2012. godine izjavio da bi SAD pred sobom mogle imati stoljeće energetske neovisnosti, ne razmišljajući naravno o tome kako bi svijet izgledao, i bi li ga uopće i bilo, da u narednih sto godina ljudi nastave svakodnevno iskorištavati izvore fosilnih goriva. Zaključno Chomsky govori kako bi se politika trebala kretati u smjeru ostvarenja višeg stupnja demokracije i prema potkopavanju autoriteta. Karl Marx je rekao da je zadaća ne samo shvatiti svijet nego ga i promijeniti. Chomsky smatra da je potrebno doprijeti do same srži nezakonitog oblika vlasti i autoriteta, deaktivirati ih te krenuti prema višem stupnju slobode i neovisnosti.

»Do pobjeda se ne dolazi brzo. Ovo stoga nije sprint, nego maraton.« (str. 151)

Bitno je znati da nešto možemo učiniti i moramo učiniti nešto važno i vrijedno, jedino je potrebno pronaći vlastiti put. Jedan od najdragocjenijih darova kojim nas je priroda obdarila jest sposobnost čuđenja i postavljanja pitanja. Bitno je otkrivati, čitati, bilježiti, tražiti odgovore – knjiga *Sustavi moći* Noama Chomskog dobar je početak toga puta.

Rahela Jug